

МАТЭРЫЯЛЫ ДА ТЛУМАЧАЛЬНАГА СЛОЎНІКА ІНШАМОЎНЫХ КРЫЛАТЫХ СЛОЎ У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Цеплякова Альбіна Дзмітраўна

Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова

(г. Магілёў, Беларусь)

У артыкуле падаюцца матэрыялы да новага тлумачальнага слоўніка інамоўных крылатых слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове. Прыводзяцца ўзоры слоўнікавых артыкулаў.

Ключавыя словы: фразеалогія, крылатыя словы, запазычанне, слоўнік, беларуская мова.

The article discusses the principles of creating a dictionary of foreign catchphrases of the modern Belarusian literary language. Examples of dictionary articles are given.

Key words: phraseology, catchphrases, borrowing, dictionary, Belarusian language.

Крылатыя словы, як вядома, з'яўляюцца адным з найбольш выразных сродкаў літаратурнай мовы [6]. У сучаснай беларускай мове ўжываецца шмат крылатых выразаў і афарызмаў з розных моў і тэкставых крыніц [3]. Лексікаграфічная фіксацыя і лінгвістычнае апісанне крылатых слоў – гэта адна з актуальных праблем сучаснага беларускага мовазнаўства, якая распрацоўваецца у МДУ імя А. А. Куляшова ў межах навукова-педагагічнай школы “Беларуская мова і яе сувязі з іншымі мовамі свету” [1; 4; 7]. Так, створаны слоўнікі крылатых слоў з біблейскіх крыніц, рускамоўных крыніц, еўрапейскіх і амерыканскіх крыніц [2; 5; 8; 9; 10; 11]. Разам з гэтым шмат крылатых слоў у беларускай мове яшчэ не патрапілі ў слоўнікі.

Новы тлумачальны слоўнік крылатых слоў прызначаны адлюстраваць інамоўныя адзінкі, якія функцыянуюць у беларускай літаратурнай мове на працягу XX – пачатку XXI стагоддзяў [12; 13; 14]. Крылатыя

словы ў слоўніку апісваюцца паводле лексічна-граматычнай формы (з улікам фармальных варыянтаў), зместу і сэнсу, аўтарства і тэкставых крыніц, асаблівасцей ужывання ў маўленні. Кожны з гэтых параметраў павінен быць адлюстраваны ў спецыяльнай зоне слоўнікавага артыкула.

Асобную частку слоўніка крылатых слоў складаюць прэзэдэнтныя імёны, якія ўзыходзяць да самых розных тэкставых крыніц на розных мовах. Такія крылатыя словы з'яўляюцца спецыфічным разрадам устойлівых адзінак і павінны апісвацца з улікам уласцівых ім зместу і формы. Напр.:

Джэймс Бонд ⇐ англ. *James Bond* або *agent 007* – імя супершпіёна, агента брытанскай разведкі, героя серыі раманаў (1953–2011) англійскага журналіста і пісьменніка Яна Флемінга (1908–1964), паводле якіх было знята некалькі фільмаў, што сталі на Захадзе культавымі. *Гаворыцца звычайна з іроніяй або жартам пра разведчыка, шпіёна, спецыяльнага агента; пра ўсіх тых, хто спрабуе быць падобным на кінаперсанажа Джэймса Бонда.* Цуды ў рэшаце па-амерыканску не абмяжоўваюцца, натуральна, крымінальна-судовай хронікай. Іх параджаюць самыя розныя сферы жыцця, у тым ліку палітычныя. Вось, напрыклад, здарэнне, за якое ахвотна ўхапіўся б стваральнік Джэймса Бонда, спрытнага змагара з камуністычнымі агентамі. (А. Вярцінскі. Нью-Йоркская сірэна). Чаму жанчыны любяць такіх? Таму, што “такія” ўпэўнены ў сабе, за імі як за каменнай сцяной. З імі заўсёды цікава. І дзяцей яны любяць. Карацей, атрымаўся гэткі Джэймс Бонд, агент 007, ідэал мужчыны... (“Звязда”).

Дон Жуан ⇐ іт. *Don Giovanni* – герой оперы “Дон Жуан, або Пакараны распуснік” (“*Don Giovanni, ossia il dissoluto punito*”, 1787) аўстрыйскага кампазітара Вольфганга Амадэя Моцарта (1756–1791), які напісаў яе на тэкст італьянскага лібрэтыста і перакладчыка Ларэнца дэ Понтэ (1749–1838), выкарыстаўшага ў якасці першакрыніцы п’есу “Сявідскі спакуснік” (1630) іспанскага драматурга Тырса дэ Маліны (1572–1648) ⇐ ісп. *Don Juan* – імя нястомнага спакусніка жынчын і авантурыста – героя старажытнай іспанскай легенды XIV ст., у якой ён спрабуе звесці дачку Камандора, забітага ім на дуэлі. *Аб валацуге, шукальніку любоўных прыгод, спакусніку.* Астап Кручок любіў хваліцца перад сябрамі, што ведае звыш сотні спосабаў, як дамагчыся поспехаў у дзяўчат і жанчын. У маладосці Астапа паважалі за характар Дона Жуана, за знешнасць Санча Панса ды за нораў Атэла. Заляцанні Кручка сталі прымаўкамі ў ваколіцах Заслаўя. Здавалася, не было сярод

жыхароў мястэчка чалавека, які не апісаў бы рамантычнымі фарбамі падзвігі нашага героя. (Ю. Мельнікаў. “Подзвігі” правінцыйнага судзі).

Дон Кіхот ← ісп. *Don Quijote* – імя героя рамана “Хітрамудры ідальга Дон Кіхот Ламанчскі” (“El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha”, 1605–1615) іспанскага пісьменніка Мігеля дэ Сервантэса Сааведры (1547–1616). **Бясплодны летуценнік, наіўны ідэаліст, фантазёр.** Я так многа чуў пра гэтага старога, якога самі немцы са злосцю звалі “думкопф”, а нашы жыцькаўцы проста – Наін, што ўжо нават сам, здавалася, бачыў, як ён, паабчапляны торбамі, ездзіць па жыцькаўскіх дарогах, ён – наіўны і ўпарты Дон-Кіхот дваццатага стагоддзя – і хоць вось так змагаецца са злом. (Я. Сіпакоў. Усе мы з хат). Ну вось... можна іначай назваць – справа не ў назве... Дон Кіхот быў смешны, бо ён не знаў меры... У кожнага чалавека ёсць частка Дон Кіхота – кожны хоць раз у жыцці паспрабуе змагацца з ветракамі. А смешным астаецца той, хто не знае меры, хто пераступіць “адлегласць”. (М. Зарэцкі. Сцежкі-дарожкі).

Дульцынея <Табоская> ← ісп. *Dulcinea del Toboso* – імя гераіні рамана “Хітрамудры ідальга Дон Кіхот Ламанчскі” (“El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha”, 1605–1615) іспанскага пісьменніка Мігеля дэ Сервантэса Сааведры (1547–1616). **Таворыца часта жартам абкаханай жанчыне.** Ганяюся за Данутай, як Дон Кіхот за Дульцынеяй, і не бачу, што адбываецца пад самым носам. Які я няўважлівы да радосткі – з першага знаёмства і да сённяшняга дня. Для хлопцаў жа яна была чараўніцай, якая валодае рацыяй і гаворыць з Масквой. (А. Карпюк Аляксей. Данута). – Глянь на Ваську... Смехатура! Або ён па латарэі “Волгу” выйграў, або нарэшце атрымаў пісямко ад сваёй бакавецкай Дульцынеі. Няйначай!... (У. Краўчанка. Не поле перайсці).

Камісар Мегрэ ← фр. *commissaire Maigret* – герой дэтэктыўных раманаў французскага пісьменніка Жоржа Жазэфа Крысціяна Сіменона (1903–1989) – знакаміты дэтэктыў, які раскрывае складаныя злачынствы. **Дэтэктыў.** – Таварыш лейтэнант! – з трымценнем у голасе сказаў я – усё ж хваляваўся. – А навошта нам чакаць следчага? Вы ўжо зараз можаце арыштаваць забойцу. Я яго ведаю. – Ведаеце? – здзівіўся лейтэнант і, не прыўзнямаючыся, павярнуў галаву ў мой бок. – Вы што – бачылі, як ён забіваў? – Як забіваў – не бачыў. Але я не сумняваюся, што забойца – менавіта ён. На твары ўчастковага з’явілася іранічная ўсмішка. – Захацелася пагуляць у камісара Мегрэ? Сумняваюся, не сумняваюся... А доказы ў вас ёсць? – Ёсць, – цвёрда мовіў я. (А. Усеня. Афсайд).

Мюнхгаўзэн ← ням. *Baron Münchhausen* – герой нямецкіх ананімных апавяданняў XVIII ст., гістарычным прататыпам якога з’яўляецца барон Іеранім фон Мюнхгаўзэн, ганOVERскі юнкер. *Аб бессаромным ілгуне і хвалько.* Каму ж магла ягоная жонка пісаць? Нікому. Але спытаў, а жонка адказала: – Пані Цэцылі... Цыдулачку... Запрашаю ў госці... Пры гэтым жончын твар крыху пацямнеў, што пры бляклым святле свечкі магло азначаць толькі адно – Аксана пачырванела. Яна заўжды чырванела, калі змушалі гаварыць няпраўду. Несапсаваная натура... Гэта не Стасік, які лжэ, як барон Мюнхгаўзэн. (А. Наварыч. Літоўскі воўк). Такога дзеда, як мой, са свечкаю не знойдзеш. Дзесяткі казак ведае. Чуў ён іх ад свайго дзеда, а той – ад свайго. Гісторый у яго – мех пад завязку. Дарослым ён не любіць баяць – не даюць веры, зноў, Кажуць, стары дзівак за сваё ўзяўся, ілжэ не падсяваючы. І якіх толькі мянушак не прыдумалі дзеду: і Манюкін, і Мюнхгаўзэн, і Ачмуровіч, і Дзед Абуі Лапці... Дзядуля не крыўдуе: што з іх, разумнікаў, возьмеш. (В. Шырکو. Дзед Манюкін і ўнукі).

Рабінзон Круза ← англ. *“Robinson Crusoe”* – назва апавядання (1719) англійскага пісьменніка Даніэля Дэфо (1660–1731). *Чалавек, які выпрабаваў незвычайныя прыгоды, у адзіноце змагаўся з рознымі небяспекамі і дзякуючы знаходлівасці і часліва пераадолеў іх; чалавек, які адасобіўся ад людзей, які жыве нібы на незаселенам востраве.* – Міхась, як той Рабінзон Круза, размаўляў сам з сабою. Ён радаваўся, што падлавіў свайго ворага ў самым крытычным моманце. (М. Ваданосаў. На дзікай паляне). На досвітку ён ціхенька падняўся. Выцягнуў з-пад ложка катомку, спароў з кіцеля пагоны, адарваў аксельбанты. На двары пад паветкаю знайшоўся заступ; ускінуўшы яго на плячо, як Рабінзон Круза на ілюстрацыі, Чайка пашыбаваў у цёмны яшчэ лес. (А. Федарэнка. Нічыё).

Літаратура

1. Иванова, С. Ф. Сацыякультурная прастора мовы (сацыяльныя і культурныя аспекты вывучэння беларускай мовы) / С. Ф. Иванова, Я. Я. Іваноў, Н. Б. Мячкоўская. – Мінск : Веды, 1998. – 112 с.
2. Иванова, С. Ф. Слоўнік беларускіх прыказаў, прымавак і крылатых выразаў / С. Ф. Иванова, Я. Я. Іваноў. – Мінск : БФС, 1997. – 262 с.
3. Іваноў, Я. Я. Аб другасным спосабе дэрывацыі непрэцэдэнтных афарызмаў / Я. Я. Іваноў // Грани слова : сб. науч. ст. к 65-летию проф. В. М. Мокиенко. – М. : Изд-во ЭЛПИС, 2005. – С. 463–468.
4. Іваноў, Я. Я. Дыферэнцыяльныя прыметы афарызма : манаграфія / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : Брама, 2004. – 160 с.

5. Іваноў, Я. Я. Крылатыя афарызмы ў беларускай мове : з іншамовных літаратурных і фальклорных крыніц VIII ст. да н. э. – XX ст. : тлумачальны слоўнік / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2011. – 164 с.
6. Іваноў, Я. Я. Крылатыя словы / Я. Я. Іваноў // Беларускі фальклор : энцыклапедыя : у 2 т. – Мінск : БелЭн, 2005. – Т. 1. – С. 729–730.
7. Іваноў, Я. Я. Рускамоўныя запазычанні крылатых слоў у сучаснай беларускай мове / С. В. Венідзіктаў, Я. Я. Іваноў // *Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-bałto-wschodniosłowiańskich*. – 2002. – Т. VIII. – S. 210–217.
8. Крылатыя выразы ў беларускай мове : з іншамовных (еўрапейскіх і амерыканскіх) крыніц XII–XX стст. : тлумачальны слоўнік / пад рэд. Я. Я. Іванова. – Магілёў : МДУ імя А.А. Куляшова, 2004. – 136 с.
9. Крылатыя выразы ў беларускай мове : з рускамоўных літаратурных і фальклорных крыніц XII–XX стст. : тлумачальны слоўнік. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2006. – 208 с.
10. Лепта библейской мудрости: библейские крылатые выражения и афоризмы на русском, английском, белорусском, немецком, словацком и украинском языках. – Могилев : МГУ им. А. А. Кулешова, 2014. – 208 с.
11. Лепта библейской мудрости: русско-славянский словарь библейских выражений и афоризмов с соответствиями в германских, романских и др. языках : в 2 т. / под ред. Е. Е. Иванова [и др.]. – Могилев : МГУ им. А.А. Кулешова, 2019. – Т. 1. – 334 с. ; Т. 2. – 308 с.
12. Шестернёва, А. Н. Сравнительная типология фразеологических единиц белорусского, русского, английского и французского языков / А. Н. Шестернёва // *Філологічныя студыі*. – 2017. – Вып. 16. – С. 255–262.
13. Tepljakowa, A. Über den Aufbau des Wörterbuchs der geflügelten Worte der modernen deutschen Schriftsprache (für Belarussen, die Deutsch als Fremdsprache studieren oder lernen) / A. Tepljakowa // *Językoznawstwo*. – 2020. – Nr. 1(14). – S. 107–128.
14. Tepljakowa, A. Die deutschen Entlehnungen geflügelter Worte in der modernen belarussischen Schriftsprache / A. Tepljakowa // *Філологічний часопис*. – 2019. – № 1(13). – С. 122–129.